

УДК 323.21

ББК 66.5

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕТНІЧНИХ АКТОРІВ: ВАРІАТИВНІСТЬ МОДЕЛЕЙ БІОГРАФІКИ ТА ЇХ МОЖЛИВОСТІ

І. С. Монолатій

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatij@gmail.com*

Розглядаються особливості дослідження біографії в етнополітичному вимірі. На основі здобутків політичної науки, історії та краєзнавства обґрунтована теза, що сучасні моделі біографіки дозволяють виокремити десять моделей життєпису головного героя біографічного дослідження: мозаїчну, біографічну, музейну, оцінювальну, туристичну, «біографічного бунту», детективну, психологічну, «мовця мертвих» і наукову.

Ключові слова: ідентифікація, етнічні актори, біографія, міжетнічна взаємодія.

Від редакції

У грудні цього року івано-франківське видавництво «Лілея-НВ» оприлюднює монографію доктора політичних наук, професора Івана Монолатія про видатного видавця української книжки, єврея Якова Оренштайна (1875-1942)¹. Це перша спроба комплексної Оренштайнової біографії з позицій етнічної політології, історії та краєзнавства. Зміст десяти розділів книжки, що ґрунтуються на матеріалах українських, польських та німецьких архівів та бібліотек, запропонує читачеві нову парадигму писання наукової біографії етнічних акторів. Головний висновок праці полягає у обґрунтуванні тези, що Я. Оренштайн, який ніколи не був українцем, саме для них та бездержавної України першої третини ХХ сторіччя, став «іншим своїм». Натомість для своїх одноплемінників – через свій «український проект» – за свого життя й сьогодні він залишається «чужим» та маргінальною фігурою в новітній історії українсько-єврейських взаємин. Пропонуємо міркування науковця щодо методики писання біографії етнічних акторів.

Взаємини етнофорів на індивідуальному рівні (буденний рівень культури міжетнічної взаємодії), як і спілкування етнофорів з числа двох

---

¹ Докл. див.: Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. «Українець» Мойсейового визнання Яків Саулович Оренштайн. Монографія [Текст] / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. – 464 с.

чи більше спільнот, їх результат – природний наслідок поліетнічності західноукраїнських земель. Це створювало об'єктивні підстави для функціонування етноконтактного простору, в якому домінували сусідські настрої й взаємна толерантність. Констатуючи вагомість побутової культури, міжетнічної взаємодії на індивідуальному рівні та зіставляючи їх значущість з груповим, ми визнаємо незаперечне домінування останнього. Це, очевидно, пояснюється тим, що в системі етнопсихологічних цінностей превалюють переживання макросоціальні. А отже в умовах природної етнопсихологічної дистанції груповий рівень є тим, на якому визначається сутність характеру взаємодії різних спільнот, їх домінантні тенденції. Останні, ймовірно, можуть розходитися з форматом стосунків окремих етнофорів.

Зазвичай у рамках парадигми «ми – вони» етнічні характеристики формують самобутню спільність і становлять основу для порівняння себе з іншими. В ході такої стадії міжетнічної взаємодії й можливого виникнення потенційного конфлікту проявлятимуться дві тенденції. Перша з них отримуватиме вираження у формуванні можливостей до зближення, основою якого стане прагнення опанувати й зрозуміти іншу, ніж власна, етнічність. Друга – у дистанціюванні, а подекуди й у протиставленні себе іншим. Якщо ж переважає друга тенденція, то очевидним стане етнічне дистанціювання – свідоме чи неусвідомлюване несприйняття етнокультурних і етнопсихологічних відмінностей інших етнічних спільнот. А що взаємна оцінна орієнтація етнічностей у досліджуваному хронотопі означена здебільшого негативним навантаженням, ми можемо стверджувати, що тут була присутня й етнічна неприязнь. В її основі лежало несприйняття людей з відмінною від своєї культурою, ментальністю. Як правило, таке ставлення до інших базувалося на системі етнічних стереотипів, зазвичай не позитивних, а ще точніше – неадекватних, а подекуди й негативних. Самі ж стереотипи формувалися на основі тієї інформативної, якою володіли учасники міжетнічної взаємодії.

Оскільки ключовими акторами процесу проблематизації культури міжетнічної взаємодії є представники т. зв. вільних професій, діячі культури, науковці, то внаслідок цього з'являється тип лідера-просвітника, який «розкриває очі» представникам групи на «відступництво» від «своєї» традиції. Тож основним способом боротьби за етнічну проблематику є апеляція до примордіалістських етноутворювальних ознак, які втрачаються, так би мовити, своєрідна маргіналізація етнонаціональної спільнот. У групову/колективну свідомість проникає уявлення про «пригніченість» етноутворювальних маркерів, комплекс етнокультурної неповноцінності. Цей тип ситуації міжетнічної взаємодії характеризується і провокуванням нацією-державою/владою відповідного рівня з боку етнічних лідерів, які «висуваються», на те, щоб зацікавитися етнічною проблематикою, визнати її. Отже, етнічне проблематизується як з боку фігурантів міжетнічних відносин, так і з боку представників нації-

держави/влади. Спостерігається «патронаж» влади (етно) зорієнтованих організацій. Це проявляється у визнанні значущості вимог, які висувуються, а також у практиці інституціоналізованого представництва етнічної групи в ЗМІ, освіті, структурах влади і т. п.

Для такої ситуації найадекватнішим є розгляд досліджуваного явища у контексті інструменталістського розуміння етнічності. За умови ретельного спостереження виявляється позаетнічна компонента в мотивах та інтересах акторів. Оскільки вона латентно, так би мовити, зашифровано присутня у міжетнічній взаємодії, то й (поза)етнічні контексти міжетнічних відносин бувають різними за якістю. Зокрема, це етнічне лідерство як сублимація психологічних особистісних характеристик етнічних активістів; етнічність як ресурс легітимації влади; етнічність як спосіб боротьби за владу конкретного рівня. А що інтелігенцію можна іменувати «нараторами», агентами всього наративу суспільства й усіх сегментів, то групи, які конфліктують між собою, найчастіше виявляють своє ставлення одні до одних у вигляді морального схвалення або осуду. Тому агенатура наративу «інтелігенція» неоднорідна: різні сегменти цього конгломерату беруть участь у класовій боротьбі з іншими класами, у становому самоствердженні, в ідейних суперечках і конкурентній боротьбі, у змаганні за володіння культурним і соціальним капіталом. Як наслідок – у цій полеміці «змішано» конфлікти інтересів з політикою самоідентифікації.

А що масштаб впливу інтелігенції на формування політичної культури громадськості значною мірою залежав від виду професійної діяльності її представників, то найбільший доступ для трансляції власних суджень, оцінок і висновків мали представники друкованого слова. Останні завдяки професійній діяльності прямо чи опосередковано впливали на політичні уподобання етнофорів, а також пропагували тип політичної культури, який вони сповідували, формували/коригували настрої групи стосовно «чужих». Саме тому, будучи інформаційним каналом між комунікаторами, які артикулювали певні стратегії міжетнічної взаємодії, та реципієнтами, конкретною читацькою аудиторією, тогочасні видання здійснювали просвітницьку місію інтелігенції як архітекторки міжгрупового інтеракціонізму.

Промовистою в цьому контексті на фоні змагального характеру взаємодії етнополітичних акторів є біографія видавця Якова Оренштайна. Його місце і роль у конфігураціях міжетнічних взаємин у досліджуваному хронотопі визначалися певною моделлю, яка поєднувала у собі етнополітичну поведінку й елітарний рівень культури взаємодії «іншостей» конкретного індивіда. Дослідження біографії Я. Оренштайна в її етнополітичному вимірі дозволяє виокремити десять моделей життєпису головного героя: мозаїчну, біографічну, музейну, оцінювальну, туристичну, «біографічного бунту», детективну, психологічну, «мовця ме-

ртових» та, нарешті, наукову. Певною мірою універсальний зміст цих моделей дозволяє запропонувати конспективний виклад їх особливостей.

Модель перша: «мозаїчна». Для того, щоби більш-менш повноцінно зрозуміти місце і роль головного героя в різносюжетних контекстах історії і політики, варто розглядати окремі епізоди історії спільноти, до якої той належав, навіть до самого факту народження конкретного протагоніста. Використовуючи міждисциплінарний підхід щодо конструювання наукової біографії, мусимо тут послуговуватися фігурою наратора-мозаїста. Згідно з цією моделлю, поодинокі факти, відомості та цитати упорядковуються оповідачем в логічній послідовності, не ламаючи біографічної канви життя і діяльності головного героя – протагоніста майбутньої студії. До того ж така «мозаїка» є певним вступом до «глибшого сенсу» біографії протагоніста і має не тільки індивідуальний, а й колективний вимір, адже є своєрідним (ре)конструктором навіть випадкових подій минулого. Створюючи таким чином мозаїчне панно, в яке доля одного дня «вписала» майбутнього героя, можна показати початок і кінець життя спільноти доби напередодні його народження, а також її зв'язки з «іншими».

Модель друга: «біографічна». Поєднавши у своєрідну мозаїку тепер відомі факти з історії певної спільноти доби перед народженням головного героя біографії, прагнучи продовжити свою мандрівку його життєписом мусимо зважитися на (від)творення біографічної оповіді – моделі «бігу життя», «від народження до смерті», «так, як було» тощо. Вона, звісно, матиме теж обмежений характер, адже її логіка буде заздалегідь «закорінена» у поглядах і переконаннях біографа, свідчитиме про фабулярний вимір такого тематичного блоку моєї студії. Я не переконаний, що власне ця оповідь, друга у черзі, читатиметься як повість чи роман про людське буття від початку до кінця, однак вона висуватиме на передній план книжки фігуру наратора-науковця. Бо саме покликання на виявлені історичні джерела й надаватимуть сенсовної структури окружинам цієї біографії у чітко окреслених хронотопі та часових рамках.

Модель третя: «музейна». Зацікавлення писанням життєпису «Іншого» – через його величину, історичну роль, популярність або контроверсійність чи нетиповість постаті – призводить до того, що його діяльність, успіхи й поразки, події повсякденного життя міцно переплітаються з біографічними свідченнями (правдивими й вигаданими), матеріальними слідами буття, оповідками приятелів, коментарями ворогів, реляціями близьких і далеких очевидців і, звісна річ, білими плямами у біографії, що такими залишатимуться й надалі. А що збір біографічних відомостей «від і до» зовсім не завершує праці оповідача, котрий зі щабля фактів ступає на щабель наратора-музейника, (пере)творюючи картину світу свого протагоніста на своєрідну тематичну експозицію, дебютуючи у ролі «вартового пам'яті» тієї біографічної канви, яка вже стала символічною і не піддається сумнівам. Така модель оповіді репрезенту-

ватиме у великому тексті біографії сюжети, які уславлюватимуть головного героя цієї студії, або ж ті факти, що вже давно «каталогізували» і вони надійно зберігаються в «сховищах пам'яті». Відтак наратор-музейник завжди трактуватиме такий життєпис з позицій власника музейної колекції. Для цього оповідач діятиме на користь персонажа біографії, зберігаючи, передусім, його добре ім'я. А (не)присутність головного героя в такій уявній музейній експозиції компенсуватиметься (при)сутністю символічною: вчинки, дії, злети та падіння, в яких знаходитимемо відображення його невидимого існування.

Модель четверта: «оцінювальна». Не зважаючи на те, що традиційна біографістика, зазвичай, трактує архівні матеріали як «королівський шлях до історичної правди», а постструктуралізм визнає це міфом, різні документальні фрагменти, розпорошені в архівах, музеях та колекціях, ще довгий час залишатимуться міцним підґрунтям дискусій та діалогів про життєпис як малий сегмент великої мозаїки міста/села, центру/периферії, нації і цілого суспільства. А що фундамент будь-якого писання більшої чи меншої біографії становлять архівні документи, (про)читання яких надає фігурі протагоніста історичного характеру, «документування життя» Оренштайна за допомогою біографа-оцінювача матиме, щонайменше, три взаємопов'язані аспекти. Перший: автономна цілісність подій і фактів, зрозуміти які допоможе окреслений дослідником/читачем часопростір. Другий: акцентування уваги на адресатах документів, піднесення їх до ролей співавторів, перехід від монологу до діалогу життєпису, що робитиме їх (документи) повною мірою біографічними джерелами. Третє: змалювання портрета головного героя такої біографічної оповіді, у якій оціночні судження скеровуватимуться на перехрестя офіційних інститутів влади та управління, а відтак вони ставатимуть центральними аргументами оповіді самого оцінювача. Така ситуація, перша в Оренштайновому випадку, (від)творюватиме потенційний образ життя і праці видавця в умовах воєнно-політичного конфлікту, а проблема його взаємин з владою поступово переходитиме від пограниччя до осердя оповіді про його успіхи та поразки.

Модель п'ята: «туристична». Картину світу протагоніста біографії добре увиразнюватиме фігура наратора-туриста. Адже саме оповідач-турист більшою мірою «зацікавлений» у пошуках значимих фактів з біографії головного героя життєпису. До того ж така манера оповіді стає ніби активним партнером діалогу з протагоністом біографії та його оточенням, а також із читачем. Саме так оповідач-турист «мандрує» життям свого героя у часовому вимірі, саме тому окружини його життя і діяльності не є впорядкованими за академічними мірками, а їхню логіку, часто-густо, визначають шляхи подорожей біографа. «Туристична» оповідь не «ламає» усталені біографічні мотиви, бо вже сама форма розповіді набагато ближча до якогось біографічного репортажу, аніж до традиційного переказування фактів і подій. Одночасно така модель біогра-

фічної оповіді інколи є набагато продуктивнішою за усі інші (попередні й прийдешні), бо таким чином читач поступово отримуватиме чіткі відповіді на запитання, хто насправді є головним героєм книжки: чи, власне, протагоніст, шлях/мандрівки якого він пізнаватиме згодом, чи читач, який читатиме ці рядки, чи, врешті, біограф, який вдруге (після пройденного головним героєм шляху) наважуватиметься стати на відомі й не дуже стежки життєпису нашого героя.

Модель шоста: «біографічного бунту». Традиційний погляд на будь-яку біографію у її статичних формах (хронологічній, джерельній) як результат аналізу чималої кількості біографічного матеріалу та ефект «зустрічі» біографа з героєм його оповіді (в усіх можливих площинах) лише актуалізує необхідність використання нових, інтеракційних, моделей життєписання. А що зібрані дослідником біографічні й автобіографічні матеріали будуть вагомим інструментом (ре)конструювання життєвих доль протагоніста й суб'єктивних інтерпретацій суспільної дійсності, на довгій стежині конкретних біографічних пошуків виникатиме фігура оповідача-демаскатора, такого собі викривача. Саме вона (ре)презентуватиме процес «біографічного бунту», унаслідок чого й змальовуватиметься біографічний портрет протагоніста. Головною ідеєю такого підходу є показ головного героя таким, «яким він був насправді», а отже, таким чином, творитиметься нова полеміка і текст оповіді про досліджувану особистість. Такий підхід оповідача вноситиме елементи своєрідного діалогу і героя, і оповідача з іншими біографічними образами протагоніста, відомими натепер, показуватиме напружені й одчайдушні суперечки про біографію в риторичному вимірі – з аргументаціями усіх сторін ймовірного конфлікту інтересів. А використання фігури наратора-демаскатора в такому біографічному пошукові, ламатиме вже усталений уклад його життєпису, творячи його символічну парадигму. Її зміст неминуче пов'язаний з особою дослідника, який тут мусить уступити місце справжньому героєві біографії, який обстоюватиме свої інтереси вже «своєю» мовою. Такий триб речей, звісно, порушуватиме біографічний діалог з читачем, однак демаскатор працюватиме виключно «для нього», нав'язуючи йому більш-менш справжню і близьку до правди версію біографії.

Модель сьома: «детективна». Зазвичай, у біографіях, які крок за кроком простежують заплутаний життєпис свого головного героя, покликаючись на конкретні факти, у певний момент мусить з'явитися постать детектива. Ця фігура й стає другим повноцінним героєм біографії, адже наратор-детектив мусить розшукувати свідків подій, розмовляти з мешканцями місцевості, в якій міг перебувати його протагоніст. Саме тому біограф-детектив й трактує життя свого героя як загадку чи серію загадок, що їх треба розв'язати; часто-густо опиняється перед неминучістю того, що більшість з них так і залишиться без відповіді. Для цього оповідач може не дотримуватися якоїсь «генеральної» лінії, чи слідувати

лише за конкретними датами, пам'ятаючи про певну гіпотетичність віднайдених фактів та аргументів.

Модель восьма: «психологічна». Інколи продовження оповіді про головного героя вимагає не стільки подання фактів його життєпису, а розуміння їх подвійного, подекуди прихованого сенсу. З цього приводу наратор-психолог – це, мабуть, найсильніша фігура біографічної оповіді, адже вона символічно (де)конструює первісний смисл подій, натомість пропонуючи їх уявне (про)читання. Біографічна оповідь завжди мусить опиратися на психологічний аналіз: необхідність використання концепції Людини, (ре)конструкції перебігу її життя з погляду самої біографії. Для цього інтерпретацію життєпису головного героя час від часу доповнює психологічна оповідь. Адже саме така біографія, уникаючи свідомого чи несвідомого фальшування й перекручування фактів, розповідатиме й про психологію міжетнічних взаємин. За її допомогою, біограф-психолог визначатиме етнічні особливості психіки людини, її національного характеру, пам'яті, емоцій, соціалізації, фахової й політичної культури і т. д.

Модель дев'ята: «мовця мертвих». Досі підставою ретельного життєпису залишається фігура наратора «мовця померлих», який не репрезентує себе як «чистого» дослідника, детектива, психолога чи когось, хто переказує лише історію. Його місія – репрезентування померлого, про якого оповідатиме, реконструюючи найважливіші і найглибші сенси його життя, шукаючи відповідей на одвічні запитання про буття людиною й забуття людьми. Тож фігура «мовця мертвих» акумулює у собі потрійне зобов'язання дослідження біографії головного героя оповіді: щодо власне нього, вже померлого; щодо його рідних; щодо усіх інших, а у випадку біографічної оповіді – й щодо усіх її читачів. У цьому випадку біограф не може бути стороннім, об'єктивним та заангажованим спостерігачем, навпаки – він вступає у символічну інтеракцію з протагоністом, стає своєрідним «заступником» померлих. Характерним тут буде вплив оповіді «мовця мертвих» на соціальну/етнічну спільноту/групу, в якій жив і творив небіжчик. Мова йтиме про його життя і смерть, які для живих будуть приводом до одночасного складання пошани і віддання чести. У такий от спосіб дві травми – життя (почуття кривди, несправедливості, біль) і смерті (жалоба) – осмислюватимуться як певний переказ, передання життєпису померлого, його відомих і невідомих взаємин, контактів, впливів тощо. В фігурі «мовця померлих» важливим є й зацікавлення дослідником діяльністю небіжчика ніби у «його особистому інтересі». Відтак роль «мовця померлих» – це символічне оприлюднення посмертної мови протагоніста. Це дає змогу зрозуміти мотиви його учинків та їх наслідків у життєписі, творитиме «біографічну правду», без якої не мислима будь-яка справжня біографія.

Модель десята: наукова. Оповідь є найдоступнішим виміром біографіки, з яким читач має безпосередній контакт. Достовірні факти жит-

тепису головного героя узаконює фігура наратора-науковця, завжди аргументовані історичними джерелами, без будь-яких гіпотез і припущень. Досі модель біографа-науковця вважається найдостовірнішим способом писання біографії та найчастіше зустрічається в т. зв. документальному життєписі у вигляді монографії. А що в науковій біографії немає безпосереднього оповідача, а є лише дослідник, який по-різному «включений» у текст своєї студії, він завжди, немов «ретранслятор» певних тенденцій, що панують у його національній історіографії, переказує основні віхи життя свого героя, опираючись тільки на факти. Відтак саме наукова оповідь стає процесом творення біографічних висновків.

Отже, варіативність моделей біографіки та їх можливості свідчить про таке. Етнополітична стабільність модерного суспільства, так би мовити, «єдність у різноманітті», ґрунтується на об'єднанні людей різних культур. В умовах посилення міжкультурних контактів, інтенсифікації міжетнічної взаємодії і досить високого рівня етнічної конкуренції етнонаціональні спільноти, побоюючись «розчинитися» і щоб зберегти своє середовище, виступають з вимогами захисту/розвитку оригінальних культурних традицій. Антологія політизації етнічностей знає багатопланові сюжети, коли державна політика культурної асиміляції і/або бажання груп зберегти свою ідентичність слугували підґрунтям протистояння етнічних меншин, зокрема етноконфліктної взаємодії. Її емпірика свідчить, що кожна з культур – особливий спосіб існування конкретної етнонаціональної спільноти, яка неминує конкурує з іншими. Форми цієї боротьби різноманітні: від звичайного непорозуміння до неприйняття й ксенофобії. І залежить це від зовнішніх, позакультурних умов та боротьби за дефіцитні ресурси. Позаяк усунення міжетнічних суперечностей і конфліктів – одне з ключових завдань нації-держави, то розв'язання цієї проблеми створює умови для поєднання культурних імперативів, які стоять перед етнічними меншинами, зокрема прийняття домінуючої в етнополітичному організмі культури й збереження власної ідентичності. Явищем, яке формується/коригується перманентно у процесі співіснування «чужих» у межах спільного соціокультурного простору є культура міжетнічної взаємодії. Позаяк наявність групової культури є найважливішою умовою виконання культурою етнічних функцій, а діалектика функціонування культури одночасно може бути засобом об'єднання і засобом роз'єднання етнофорів, то внаслідок взаємодії культур, а також певної культурної конвергентності в розвитку етнонацій частина етнічних особливостей у царині культури має відносний характер. З огляду на це більшість етнодиференціювальних атрибутів культури виступає ідентифікаторами зовнішніх відмінностей етнічної спільноти, а не бар'єрами етнічних контактів між «своїми» і «чужими». Однак саме ця опозиція є однією з найфундаментальніших у будь-якій національній культурі. Адже мотиви ідентифікації етнофора зі «своїми» не зводяться лише до того, що він отримує певні гарантії стабільного і передбачуваного ставлен-

ня до себе або допомогу з боку спільноти. А що цей процес двосторонній (його другою стороною є встановлення до етнофора подібних вимог з боку спільноти), то засоби, які регулюють перше і друге, ґрунтуються на певних спільних цінностях, які витворюються колективно. Ці та інші цінності й може продукувати сучасна етнополітична біографія.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.11.2015 р.

Рекомендовано до друку д.політ.н., професором Климончуком В.Й., д.політ.н., професором Гоном М.М. (Рівне)

IDENTIFICATION OF ETHNIC ACTORS: THE VARIATION OF THE BIOGRAPHIC MODELS AND POSSIBILITIES

I. S. Monolatii

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka str., 57;

ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatii@gmail.com

The features of the research biography of ethno-political dimension are considered. Based on the achievements of political science, history and regional studies substantiated the thesis that current models biohrafiky to isolate ten models of the biography of the hero biographical study: mosaic, biographical, museum, estimates, tourist, "biographical rebellion", detective, psychological, "speaker dead" and scientific.

Key words: *identification, ethnic actors, biography, interethnic interaction.*